

Nederlandse
Jenaplan
Vereniging

Spel in een jenaplanschool

Door: Charles van der Horst.

Charles van der Horst was docent aan de Hogeschool van Utrecht, jenaplanopleiding instituut Theo Thijssen.

Inleiding

Deze bijdrage ‘spel in een jenaplanschool’ in het boek ‘Spel en spelen in de pedagogische beroepspraktijk’ van het lectoraat Spel van de Hogeschool Utrecht, is geschreven voor studenten van de jenaplanopleiding aan de lerarenopleidingen primair onderwijs en de cursisten van de jenaplannascholingsopleiding.

Deze studenten en cursisten kunnen deze jenaplanopleiding volgen om het, door de Nederlandse Jenaplanvereniging, erkende Jenaplandiploma te behalen. Daarnaast levert dit artikel een bijdrage om de jenaplanberoepsbekwaamheden van stamgroepleiders op jenaplanscholen op het gebied van spel te vergroten.

Spel is een van de vier basisactiviteiten binnen een jenaplanschool en vormt een wezenlijke bijdrage aan de harmonische ontwikkeling van kinderen. Spel leent zich er uitstekend voor om tegemoet te komen aan de grondkrachten van de kinderlijke ontwikkeling (Petersen, 1988) en om dit juist binnen de jenaplanschool vorm te geven. Stamgroepleiders – leerkrachten op een jenaplanschool - moeten de bekwaamheden hebben om spel bij kinderen de ruimte te geven, te bevorderen, aan te wakkeren en te (bege-)leiden. Het jenaplanonderwijs biedt volop mogelijkheden om spel binnen de school vorm te geven, mits stamgroepleiders de kansen en mogelijkheden van deze vorm van vernieuwingsonderwijs optimaal benutten.

Met dit artikel wil ik een bijdrage leveren om de pedagogische, didactische, organisatorische en interpersoonlijke competenties van – aankomende - stamgroepleiders op een jenaplanschool te vergroten, waarbij de spelmogelijkheden voor kinderen de plaats krijgen binnen het onderwijs die het verdient. Hopelijk levert dit artikel een nieuwe impuls om spel en het spelplezier op de (jenaplan-)basisschool de plaats te geven die het verdient!

Wat is onderwijs op een jenaplanschool?

In Nederland zijn 207 jenaplanscholen die zijn aangesloten bij de Nederlandse Jenaplanvereniging (NJPV) met ongeveer 45.000 kinderen. De meeste daarvan zijn basisscholen, maar er horen ook vijf scholen voor voortgezet onderwijs bij. De scholen die aangesloten zijn bij NJPV hanteren de basisprincipes Jenaplan (Both, 1997), aanvaard als kader voor ontwikkeling van hun school. Zij hebben deze principes in hun schoolplan opgenomen.

Daarnaast zijn er ook scholen die zich presenteren als jenaplanschool maar geen NJPV - lid zijn, terwijl er ook op Jenaplan geïnspireerde scholen zijn die zich toch niet zo noemen.

De grondlegger van het jenaplanonderwijs is de Duitse pedagoog Peter Petersen (1884-1952). Peter Petersen werd geboren in een boerengezin in een dorp in Duitsland aan de Duits-Deense grens. In 1923 werd Peter Petersen hoogleraar in opvoedkunde. Hij kreeg daarbij de leiding van het pedagogisch seminarie en van de universitaire oefenschool in het Oostduitse Jena. Op verzoek van ouders uit de stad Jena en haar omgeving heeft Peter Petersen naar zijn vernieuwingsinzichten een universitaire oefenschool ingericht.

Van 1923 tot 1950 is Petersen in de Duitse stad Jena actief geweest en vanaf 1928 werkte zijn vrouw Else Petersen met hem samen. De laatste jaren van zijn leven zijn bijzonder bitter geweest: zijn levenswerk in Jena, een stad in de voormalige Duitse Democratische Republiek werd systematisch afgebroken. Een jaar voor zijn dood, in 1952, werd de universiteitsschool van Jena gesloten, omdat de politieke leiders vonden dat deze school politiek gezien een zeer gevaarlijk overblijfsel vormde van de Weimar-republiek.

De basis van het jenaplanonderwijs is de reformpedagogiek. Deze nieuwe-schoolbeweging ('La ligue Internationale pour l'Education Nouvelle') ontstond in 1921 uit onvrede over het 19^e eeuwse schoolsysteem, waarbij de inperking van individuele vrijheid leidde tot strakke discipline en regels. Deze beweging, die is opgericht door de Engelse pedagoog Beatrice Ensor (1885-1974) en de Zwitserse pedagoog Adolphe Ferriere (1879-1960), werd ook wel de 'reformpedagogiek' genoemd; het ging om hervorming van de school.

In 1927 sloot Peter Petersen zich aan bij deze beweging door het vierde congres in Locarno bij te wonen en als een van de sprekers een uiteenzetting te geven over de inrichting en werkwijze van zijn -aan de Landsuniversiteit van Jena- verbonden school (Broersma & Velthausz, 2008). Zo ontstond de naam: Jenaplan.

De reformpedagogiek werd gekenmerkt door de kindgerichtheid. Het kind moest centraal staan in het onderwijs, niet de leerstof. Het intellectueel vermogen werd gezien als slechts een van de vermogens van kinderen. Er werd veel nadruk gelegd op de lichamelijke en kunstzinnige vorming. Bewegingsonderwijs en kunstonderwijs namen een belangrijke rol in het onderwijs in. Ook vonden de reformpedagogen dat er meer vertrouwen moest zijn in de natuurlijke ontwikkeling van kinderen; er moet niet van kinderen verlangd worden dat ze de hele dag stil zitten, omdat kinderen van nature de behoefte hebben om te bewegen. Dit resulteerde in veel handwerk, zoals werken in de tuin, boekbinden en dergelijke.

Tevens moest de leerstof aansluiten bij de interessewereld van de kinderen. Ook was er geen scheiding tussen de school en de maatschappij.

In 1962 introduceerde Suus Freudenthal-Lutter (1908-1986) het jenaplanonderwijs in Nederland. School aan de Laan van Nieuw Guinea te Utrecht was de eerste jenaplanschool in ons land.

Freudenthal was nauw betrokken bij de oprichting van de Stichting Jenaplan in 1969. Zij is de grondlegger van de acht grondprincipes, die in de jaren zeventig van de vorige eeuw leidend waren om een jenaplanschool vorm te geven. Deze grondprincipes zijn: opvoeden tot inclusief denken; humanisering en democratisering van de schoolwerkelijkheid; dialoog; antropologisering. Dit houdt in dat het belang van het kind voorop staat. De school mag niet louter het instrument zijn van economische, politieke, religieuze of andere belangen.

Authenticiteit; vrijheid door gemeenschappelijke autonome ordening van de leef- en werkgemeenschap; opvoeden tot kritisch denken en creativiteit staan centraal.

Kenmerkend voor het jenaplanconcept is, dat het geen gesloten of dogmatisch onderwijsmodel is, maar een open en interpreteerbaar streefmodel. Dé ideale school of een model jenaplanschool bestaat niet.

Leraren worden in een jenaplanschool stamgroepleiders genoemd. Elke schoolgemeenschap bestaande uit kinderen, stamgroepleiders en ouders, geeft het jenaplanconcept vorm vanuit de eigen lokale en door de specifieke schoolsituatie gegeven mogelijkheden.

De acht grondprincipes van Freudenthal zijn later uitgewerkt in twintig basisprincipes (Both & Vreugdenhil, 1992). Both (1997) heeft op basis van de basisprincipes zijn zes kwaliteitskenmerken van een jenaplanschool geformuleerd, waarmee de pedagogische kwaliteit gewaarborgd kan worden. In 2009 heeft het algemeen bestuur van de Nederlandse Jenaplanvereniging (NJPV) twaalf 'kernkwaliteiten Jenaplan' vastgesteld. Deze zijn - samen met de basisprincipes en kwaliteitskenmerken - leidend en richtinggevend voor

jenaplanscholen om de school als leef- en werkgemeenschap te ontwikkelen en zich te laten kwalificeren als een door de NJPV erkende jenaplanschool.

Spel in een jenaplanschool

De vrouw van Petersen spreekt in *De grondkrachten van de kinderlijke ontwikkeling en de school* (Petersen, 1988) over de basisbehoeften van kinderen. Kinderen hebben, ter bevordering van de geestelijke ontplooiing, volgens haar behoefte aan vrij en ongeremd leerplezier.

De ontwikkeling van kinderen kenmerkt zich door vier fundamentele krachten: bewegingsdrang, de drang tot zelfstandig bezig zijn, de sociale drang oftewel behoefte aan andere kinderen en de behoefte aan een consequente en duidelijke leiding. Spel leent zich er uitermate voor om hieraan tegemoet te komen en deze krachten ruimte te geven.

Petersen benoemt vier grondkrachten als legitimatie van de vier basisactiviteiten in het jenaplanonderwijs: gesprek, spel, werk en viering. In een jenaplanschool neemt spel een belangrijke plaats in. Spel staat in relatie tot de kwaliteitscriteria die kenmerkend zijn voor een jenaplanschool. In dit hoofdstuk wordt een beschrijving van spel binnen een jenaplanschool gegeven vanuit de zes kwaliteitskenmerken van een jenaplanschool, zoals Both (1997) deze verwoord heeft.

Spel is ervaringsgericht

De sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen neemt in een jenaplanschool een belangrijke plaats in en vormt de basis voor hun persoonlijkheidsvorming en cognitieve ontwikkeling. Het tegemoet komen aan de basisbehoeften van kinderen is de grondslag voor een gevoel van welbevinden van waaruit er betrokkenheid kan ontstaan bij de omgeving. Het begrip ‘basisbehoeften’ is ontleend aan het onderwijsconcept Ervarings Gericht Onderwijs (E.G.O). Dit onderwijsconcept is ontwikkeld door Laevers (1987). Welbevinden en betrokkenheid bij de omgeving uit zich in grote mate bij spel. Vanuit deze betrokkenheid kan de verbondenheid met andere mensen/kinderen, dingen, planten, dieren en de wereld groeien. Belangrijke voorwaarden om spelontwikkeling bij kinderen te ondersteunen zijn: het mogen en kunnen kiezen van spelactiviteiten; een rijk aanbod van uitdagende spelactiviteiten;

een ervaringsgerichte dialoog door stamgroepleiders met kinderen, waarbij deze zorgvuldig aansluit bij de gevoelens van het kind en zich richt op het optimaal functioneren van het kind en het wegnemen van emotionele blokkades.

Spel is ontwikkelingsgericht

Kinderen moeten niet alleen bevestigd worden als persoon, maar tevens uitgedaagd worden tot het ontwikkelen van competenties over een breed gebied, tot het verleggen van hun grenzen. Het jenaplanonderwijs is gericht op het scheppen van voorwaarden aan kinderen om zich te laten ontwikkelen als totale persoon. Het jenaplanonderwijs laat zich hierbij - als open en ontvankelijk grondmodel - inspireren en beïnvloeden door de ideeën van het ontwikkelingsgericht onderwijs (Janssen-Vos, 1997). De kinderen worden uitgedaagd om te komen tot zo hoog mogelijke prestaties, gemeten aan ieders persoonlijke mogelijkheden. De vergelijking met andere kinderen en het presteren ten koste van een ander kind is volstrekt niet relevant en binnen het jenaplanonderwijs niet bespreekbaar. Elk kind wordt aangesproken op de ontwikkeling van de eigen competenties. Het onderwijsaanbod is gericht op 'de zone van de naastgelegen ontwikkeling'. Dit begrip is ontleend aan de visie op leren van de Russische psycholoog en filosoof Lev Vygotsky (1896-1934). Vygotsky wilde de ontwikkeling van een kind niet vastleggen op de kalenderleeftijd of vaststellen aan de hand van proeven van bekwaamheid. Hij wilde de leerling laten reiken naar een hoger niveau, zo nodig met hulp van de leerkracht, die in zijn theorie een belangrijke rol heeft. Vygotsky gaat er vanuit dat de leerling leert in aansluiting op wat hij al weet. Spel is een belangrijk middel en doel om kinderen de mogelijkheid te bieden om zelfstandig leerervaringen op te doen. De stamgroepsleider creëert een aanbod dat kinderen tot een veelzijdigheid van spelactiviteiten uitlokt. Deze activiteiten beslaan het hele scala van vrij spel tot gestuurd en begeleid spel. In een jenaplanschool worden de kinderen uitgedaagd om tot spel te kunnen komen en daar wordt binnen het 'ritmisch weekplan' (het rooster) ruimte en tijd voor vrijgemaakt. Aan de inrichting van de groep en school, zoals de verkleedkist, de huis- en poppenhoek, de spelletjeskast, de ontdektafel, inrichting van het speelplein, is zichtbaar en herkenbaar, dat spel in de dagelijkse gang van het onderwijs is geïntegreerd. Tevens zijn de onderwijsactiviteiten (spel en beweging, drama, vieringen, buitenspelen en ontdekken) en de door de stamgroepleider gehanteerde didactische werkvormen (geleide en gestuurde spelactiviteiten) als jenaplanschool gekleurd vanuit de ervaringsgerichte en ontwikkelingsgerichte visie van de school.

Spel is coöperatief en competitief

Een jenaplanschool is herkenbaar als leef- en werkgemeenschap en bestaat uit kinderen, stamgroepelers en ouders. Samenwerken, samen spelen, samen vieren en zorg dragen voor elkaar, zijn kenmerkend voor de school. Jenaplan is een concept waarbij relaties van het kind met zichzelf, van het kind met de ander en van het kind met de wereld, centraal staan. Coöperatief en competitief spel maakt het mogelijk om deze relaties te verkennen, te verdiepen en uit te breiden.

Coöperatieve spellen zijn spellen waarbij samenwerking centraal staat. Er is een gezamenlijk doel. Spelers spelen mét elkaar in plaats van tegen elkaar. Dit heeft een positieve invloed op de ontwikkeling van kinderen. Het beleven van het spelplezier ligt in het spelen zelf.

De spellen zijn een bruikbaar middel binnen de begeleiding van kinderen in onderwijs, zorginstellingen, kinderopvang, et cetera.

Spelenderwijs leren kinderen overleggen, naar elkaar luisteren, samen beslissingen nemen en creatief denken. Petersen (1988) stelt dat kinderen van nature sterk op anderen gericht zijn. Samenwerken en elkaar helpen hebben daarom in een jenaplanschool een belangrijke plaats. Het spelen van coöperatieve spellen en het uitvoeren van coöperatief spel zijn hierbij een krachtig middel.

Competitief spel is spel waarbij wedijveren, strijd leveren en winnen en verliezen kenmerkend zijn. Hoewel coöperatief spel nauwer aansluit bij de antropologie van het jenaplanconcept wordt binnen jenaplanscholen ook ruimte en tijd geboden om met competitief spel bezig te zijn. Ook 'winnen en verliezen' zijn aspecten waarmee het kind geconfronteerd wordt en waarmee het om moet leren gaan. Het spelen van gezelschapsspelen heeft naast spelplezier als doel dat er aan het einde van het spel een winnaar is. Kinderen leren in deze spelen omgaan met aspecten als winnen en verliezen, het spel eerlijk spelen, je aan de spelregels houden, speltactieken en het relativeren van een overwinning of verlies ('het is maar een spelletje'). Bij sportspelen tijdens bewegingsonderwijs of buitenspel krijgen kinderen ook te maken met kinderen die de snelste, de lenigste of de sterkste zijn, of de mooiste uitvoering weten te geven.

Sensomotorisch spel speelt een belangrijke rol bij het ontwikkelen van het lichaamsbesef: het ontdekken en ervaren van de eigen lichamelijke mogelijkheden en grenzen. Ook zelfbeeld en identiteitsbesef ontwikkelt zich onder invloed van sensomotorisch spel. Jenaplanscholen gaan uit van verschillen tussen kinderen en willen deze verschillen in positieve zin waarderen en benutten. Sommige kinderen laten hun talenten in de stamgroep (de 'klas') zien door hun cognitieve, creatieve of sociale vaardigheden. Weer anderen kunnen hun (senso-) motorische

talenten laten zien bij de sport- en spelactiviteiten. Zoals al eerder is verwoord: de vergelijking met andere kinderen en het presteren ten koste van de ander is binnen het jenaplanonderwijs niet aan de orde. Dit betekent niet dat kinderen hun individuele talenten niet mogen ontwikkelen en laten zien. Integendeel zelfs.

Spel is wereldoriënterend

Wereldoriëntatie is het inhoudelijke hart van het onderwijs in een jenaplanschool. Binnen de wereldoriëntatie is het ervaren, ontdekken en onderzoeken, naast het luisteren naar en het werken en spelen met verhalen, kenmerkend (Both, 1997).

Spel als oriëntatie op de wereld, biedt een scala van mogelijkheden om te experimenteren met verschijnselen in de wereld om ons heen. Het is veelal de eerste fase in de ontmoeting met de wereld om ons heen, waarbij de spelende zelf het initiatief neemt om bezig te zijn met de omgeving en de verschijnselen die zich ter plekke voordoen. Dit spel dient zich spontaan aan en wordt ingegeven door de ontmoeting met de wereld. Spel heeft hier het karakter van manipuleren, ontdekken en onderzoeken. In deze fase is er geen sprake van gerichtheid naar een bepaald doel. Het spel is het doel op zichzelf. De beleving van de ontmoeting van de spelende met het verschijnsel is een bevredigende activiteit..

Toegepast op de spelcategorieën (zoals uitgewerkt door Kwakkel-Scheffer (2006)) biedt spel, gelet op mogelijkheden om de wereld te verkennen, het kind het volgende. In de vorm van sensomotorisch spel leert het kind eigenschappen kennen van materialen om zich heen. Bij

het leren kennen van het eigen lichaam, het lichaamsbesef, is het sensopathische spel van groot belang. Hanterend spel komt bij de wereldoriëntatie tot uiting in het spelend en experimenterend bezig zijn met objecten en verschijnselen om ons heen. Esthetisch spel biedt de mogelijkheid om de wereld creatief vorm te geven en geeft daarbij ook vorm aan de eigen identiteit. Bij het aanbieden van esthetische spelmogelijkheden leren kinderen genieten van de esthetische kwaliteiten van de omringende wereld. Verbeeldend spel tenslotte komt binnen jenaplanscholen het sterkst herkenbaar naar voren in de vieringen. Jenaplanscholen bieden aan alle kinderen volop de ruimte en gelegenheid om verbeeldend spel te stimuleren en te ondersteunen.

Bij verbeeldend spel gaat het om spel dat in eerste instantie is gericht op afzonderlijke objecten of rollen (in de huis- of poppenhoek) en dan verschuift naar het leren kennen van sociale relaties (rollenspel). Verbeeldend spel stimuleert bij de kinderen de ontwikkeling van kennis en sociale vaardigheden.

Spel binnen wereldoriëntatie is gericht op het geven van ruimte en gelegenheid aan kinderen om in een veilige en vertrouwde omgeving te fantaseren, te manipuleren en te experimenteren met de wereld om hen heen. Spel is een wezenlijk en verrijkend element bij de ontmoeting met de wereld.

Spel biedt de mogelijkheid om kritisch na te denken over de ontwikkelingen in de samenleving en cultuur

Jenaplan is gericht op het werken aan een humane en ecologisch duurzame samenleving (Both, 1997, p. 55). Spel kan hierbij van betekenis zijn. Spel levert een bijdrage aan bewustwording bij kinderen van de eigen identiteit in relatie tot de diversiteit aan cultuuruitingen in de samenleving. De basisprincipes van Jenaplan geven de richting aan waarbinnen dit kan.

Het allereerste basisprincipe, respect voor de uniciteit en onvervangbare waarde van mensen, betekent dat het kind het recht heeft om met andere mensen, via natuur en cultuur, zijn eigen identiteit te ontwikkelen. Verbeeldend spel biedt de mogelijkheid om diverse rollen van het kind in relatie tot de ander te verkennen en te duiden. In een stamgroep, de basisgroep in een jenaplanschool, met een diversiteit aan kinderen met verschillende leeftijden en sociaal-culturele of etnische afkomst, biedt verbeeldend spel de mogelijkheid om kennis te nemen van andere rollen en vaardigheden. De grote mate van diversiteit binnen een stamgroep is een gunstige basis om spel in te zetten, gericht op de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen. Verbeeldend spel biedt door het spelen en innemen van verschillende rollen de

mogelijkheid om de vaardigheid van kinderen te vergroten, en daarbij een bijdrage te leveren aan de morele ontwikkeling van het kind (Langbein & van der Horst, 2001).

Het leven in een ecologisch duurzame samenleving vraagt bij het gebruik van de natuurlijke omgeving bij spel, om zorgvuldige en weloverwogen keuzes. Een natuurlijke omgeving is in veel gevallen een uitdagende plek om tot spel te komen. Bij het kiezen van een geschikte speelplek worden kinderen en hun begeleiders of opvoeders voortdurend voor keuzes geplaatst, waarbij kritische afwegingen gemaakt moeten worden. In praktische en ethische zin gaat het over de plek waar een spel gespeeld kan worden.

Wat betekent het spelen van spel in de natuurlijke omgeving voor de omgang met planten en dieren? Welke afspraken en regels worden er bijvoorbeeld met elkaar gemaakt bij het spelen van een bosspel? Kan het gebied ongestoord betreden en benut worden voor het spelen van het spel? Het spelen van een spel kan in conflict komen met het behoud van de natuurlijke omgeving. Het benutten van een bosperceel tijdens het bosspel op een schoolkamp dient met zorg en aandacht te worden afgewogen en met de kinderen te worden besproken. Levert het spelplezier in dit voorbeeld geen onevenredige schade aan de natuur? Spel in en met de natuur vraagt van de spelers een voortdurende afweging tussen het tijdelijke spelplezier en de belasting van de natuurlijke omgeving waar het spel plaatsvindt. Opvallend is dat Staatsbosbeheer in Nederland het spel- en recreatiegedrag van de bezoekers van hun natuurgebieden probeert te reguleren waarbij de natuur zo min mogelijk belast wordt. Aangelegde picknickplaatsen met aangelegde speelveldjes, bewegwijzerde wandel- en fietspaden zijn hiervan het bewijs.

Spel geeft de mogelijkheid om zinzoekend bezig te zijn.

“Elke jenaplanschool zal gericht aandacht geven aan levensbeschouwelijke en existentiële vragen (‘levensvragen’), aan zingeving” (Both, 1997, p. 56). De thema’s die bij het spelen van esthetisch of verbeeldend spel door kinderen gekozen zijn of door de groepsleiders aangereikt worden, kunnen uit existentiële vragen of levensechte situaties voortkomen. Het ervaren en genieten van de schoonheid van de wereld om je heen, maar ook intens verdrietige ervaringen die een kind meemaakt, kunnen aanleiding zijn om gevoelens en levensvragen uiting te geven in esthetisch en of verbeeldend spel. De groepsleider zal alert moeten zijn op de situaties en mogelijkheden die zich in de dagelijkse praktijk voordoen.

Esthetisch en/of verbeeldend spel kunnen voortkomen uit een activiteit, maar dat is niet vanzelfsprekend. De aanleiding om te komen tot een spelactiviteit ligt in de natuurlijke en

menselijke manier van omgaan met elkaar in de stamgroep. Zinzoekend onderwijs is ‘stilstaan bij’ en ‘nadenken over’ zin-vragen. Deze vragen komen voort uit de eigen levensverhalen van kinderen, ouders en stamgroepleiders. Mensen zijn als ‘zin-zoekers’ ook op zoek naar zichzelf in relatie tot de wereld om hen heen. Het zoeken naar de eigen identiteit in relatie tot een betekenisvolle werkelijkheid en betekenisvol leven zijn aspecten waarbij het esthetisch en verbeeldend spel een rol kunnen spelen.

Spel in een blok-werkperiode

De manier waarop spel binnen een blok-werkperiode wordt ingezet op een jenaplanschool verschilt per school. Het is afhankelijk van de visie op en de daaruit voortvloeiende werkwijze in een blok-werkperiode. Sommige jenaplanscholen kiezen ervoor dat het uitvoeren van opgedragen werk in de vorm van dag- en weektaken en het ondernemen van individuele wereldoriënterende activiteiten door de kinderen, in de blok-werkperiode centraal staan. Spelactiviteiten zijn in dat geval een onderdeel van de te kiezen activiteiten. De kinderen krijgen de gelegenheid om veelal cognitieve leerspelletjes te spelen. Spel staat ten dienste van het oefenen van kennis en vaardigheden. Denk daarbij aan de veelheid van voorbereidende-taal- en rekenspelletjes, die op de scholen door kinderen gespeeld worden.

Er zijn ook jenaplanscholen, die er voor kiezen om binnen de blok-werkperiode vanuit een thema ontwikkelingsgericht te gaan werken, waarbij spel en spelactiviteiten ingezet worden om de kinderen in aanraking te laten komen met lezen, schrijven, rekenen en wiskunde, en wereldoriëntatie. Hierbij kan door de stamgroepleider de keuze gemaakt worden om vanuit een thema of vanuit een ‘vakgebied’ te komen tot spel.

Zo beschrijft Wagenaar (2007) in haar artikel *Een jungle vol betrokkenheid*, hoe vanuit het thema ‘samen op safari gaan’, kinderen uitgedaagd worden om spelenderwijs in aanraking te komen met activiteiten die gaan over lezen, schrijven, rekenen en wiskunde.

Als startactiviteit gaan de kinderen naar het bos. Voorzien van verrekijkers en gerichte onderzoeksopdrachten verzamelen de kinderen langs een vooraf uitgezet natuurpad de eerste materialen. Terug in de school worden de materialen geordend en komen enkele kinderen op het idee om een safari-jeep te bouwen. Ontwerpen worden gemaakt en al snel gaan de kinderen aan de slag met het bouwen van een jeep met groot constructiemateriaal. De sfeer is gezet en de kinderen komen meer en meer op ideeën om de safari verder uit te bouwen. De

stamgroepleider neemt de rol als opzichter voor zijn rekening en kan vandaar uit het onderwijsproces sturen en input geven. Activiteiten en thema's zijn het zoeken van pootafdrukken van dieren, het maken van waarschuwborden, de weg kwijt raken, plattegronden maken, kampeer- en picknickplekken inrichten, dierengeluiden herkennen en nabootsen, een uitzichttoren bouwen en tot slot ouders uitnodigen om in de groep op safari te gaan. De kinderen fungeren als gids en leiden de ouders langs alle activiteiten, die gemaakt en ontwikkeld zijn.

Janssen-Vos (2004) geeft voor een dergelijke ontwikkelingsgerichte spelbegeleiding vijf impulsen aan.

- Impuls 1: de gezamenlijke oriëntatie; de stamgroepleider en kinderen oriënteren zich op het spel, verdelen de rollen en bespreken de activiteiten die horen bij de rollen.
- Impuls 2: structureren en verdiepen van activiteiten; de groepsleider helpt waar nodig om de activiteit te ordenen, zodat de kinderen geconcentreerd en betrokken door kunnen gaan met hun spel. Door verdieping aan te brengen (van het verhaal of de inhoud of met aanvullende spelideeën en materialen) kan worden bereikt dat de activiteit aan intensiteit en duur wint.
- Impuls 3: verbreden van activiteiten; door het rollenspel te verbinden aan andere activiteiten (lezen, schrijven, rekenen en wiskunde, constructie, natuur en techniekoriëntatie) kan worden bereikt, dat de kinderen verschillende spelvormen integreren en met meer handelingsmogelijkheden in aanraking komen.
- Impuls 4: toevoegen van nieuwe handelingsmogelijkheden. Deze impuls houdt in dat groepsleiders leermomenten inbouwen in het spel om nieuwe ervaringen, inzichten, kennis en vaardigheden aan het handelingsrepertoire van kinderen toe te voegen.
- Impuls 5: reflecteren op de activiteit; gezamenlijke reflectie - tijdens en na de activiteiten- bevordert dat kinderen leren over hun handelen na te denken en ook hun manier van denken, redeneren of probleem oplossen onder de loep te nemen.

Amse (2008) geeft een exemplarisch voorbeeld om vanuit activiteiten gericht op rekenen en wiskunde, te komen tot functionele en betekenisvolle onderwijsactiviteiten, waarbij de stamgroepleider spel als verbindend element inzet. Een binnen de school ingerichte schoenenwinkel staat centraal om allerlei ontwikkelingsgerichte activiteiten op het gebied van rekenen en wiskunde uit te kunnen voeren. Schoenen in allerlei maten, verschillende grootte schoenendozen, prijzen, patronen van stiksels op schoenen en zolen, kassabonnen, geld, rollen inpakpapier, de openingstijden, et cetera. Voor de stamgroepleider ligt hierin de uitdaging om

de kinderen aan uitdagende en interessante activiteiten te verbinden die brede ontwikkelingsdoelen en specifieke reken- en wiskunde doelstellingen met zich mee brengen.

Door als school de keuze te maken om binnen de blok-werkperiode vanuit een thema of met een vakinhoudelijke benadering ontwikkelingsgericht te werken, kan een pedagogische situatie (Both, 1997) worden gecreëerd. Kinderen kunnen zo uitgedaagd worden om als persoon te kunnen handelen, te spelen en keuzes te kunnen maken. De stamgroepleider zet hierbij een onderwijsleersituatie ‘onder spanning’ opdat kinderen gemotiveerd worden, betrokken raken en tot actie over willen gaan.

Spel binnen het leergebied wereldoriëntatie

Spel binnen de wereldoriëntatie is voor een belangrijk gedeelte al beschreven in de kwaliteitscriteria ‘spel is wereldoriënterend’ en ‘spel in een blok-werkperiode’. In deze paragraaf gaat het om spel binnen wereldoriëntatie, waarbij het accent ligt op de ontmoeting met de natuur en de natuurlijke omgeving. In de ontmoeting met de natuurlijke omgeving van kinderen liggen veel spelmogelijkheden, die zich - als je kinderen hun gang laat gaan- vaak vanzelf voordoen en ontstaan. Als stamgroepleider moet je gespist zijn op geplande en ongeplande mogelijkheden om kinderen binnen wereldoriëntatie tot spel te laten komen. Wereldoriëntatie binnen een jenaplanschool kenmerkt zich door het ontdekkende en onderzoekende karakter.

In de stappen om te komen tot onderzoek binnen wereldoriëntatie is de eerste stap de ontmoeting met de omgeving. Deze stap is soms spontaan, maar de stamgroepleiders kunnen deze uitlokken door kinderen in deze eerste ontmoetingsvorm te laten ‘aanrommelen’. Dit aanrommelen heeft het karakter van experimenteren met de materie. Kinderen ervaren dit als spel. Ze kunnen hun fantasie en exploratiedrang in het experimenteren met de materialen volop laten gaan.

Both (2008) schetst in zijn artikel ‘buitenspel met losse dingen’ hoe deze aanrommelfase als spelfase spontaan ontstaan is en uitmondde in een spelactiviteit binnen de school. Hij beschrijft hoe bij een school een containerlading eerder gebruikte bakstenen wordt afgeleverd. In de pauze gaan de kinderen ‘vanzelf’ met deze stenen spelen. De teamleden zien hoe de kinderen met grote betrokkenheid en zorgvuldigheid met het materiaal omgaan en laten hen begaan met deze activiteit. Er worden figuren gelegd met de stenen. Anderen stapelen muurtjes en bouwen samen aan een groot huis. Na de pauze moeten de stenen weer op de stapel en in de container. Enkele dagen later helpen de kinderen de stenen één voor één

doorgeven naar de plek waar een nieuwe muur gemetseld moet worden. De kinderen vinden het jammer, dat er niet meer met de stenen gespeeld kan worden. Het team besluit, dat er opnieuw stenen komen, maar nu om mee te spelen. Ze worden bewaard in een grote, stevige kist met een slot erop.

Voorgaand voorbeeld is illustratief hoe stamgroepleiders met open ogen en oren alert zijn op -mogelijke- situaties die zich voordoen om kinderen spelend de ontmoeting met de wereld aan te laten gaan. Kinderen spelen graag en met plezier met los materiaal. In de school is constructiemateriaal ideaal om kinderen te laten experimenteren. Losse materialen kunnen ook een plek krijgen in de ontdekdozen die jenaplanscholen veelal hanteren.

Een ontdekdoos met losse materialen hoeft niet voorzien te zijn van opdrachten. Het bijeen brengen van de juiste materialen daagt uit tot spel en experiment. Denk aan een doos met papieren rietjes en spelden, een doos met diverse lapjes en vergrootglazen, een doos met pipetjes en diverse gekleurde vloeistoffen, een doos met batterijen, lampjes, fittingen, draden en ander zwakstroommateriaal, een doos met spiegels met diverse vlakken en vormen, et cetera. In de buitenruimte zijn de mogelijkheden door volwassenen meestal al bedacht en neergezet in de vorm van speeltoestellen en speelveldjes. Het toevoegen van losse dingen biedt kinderen de spelmogelijkheden te vergroten. Natuurrijke omgevingen, waar kinderen nog iets kunnen veranderen, bieden in het bijzonder een grote rijkdom aan losse dingen en dito spelmogelijkheden (Both, 2008).

Spel biedt in de onderzoeksfase van de wereldoriëntatie ook een scala aan mogelijkheden. Spel is voor kinderen een vorm van onderzoek doen. De ervaringen die in het spel zijn opgedaan kunnen al of niet systematisch vastgelegd worden en in een presentatie –eventueel in spel- of dramavorm – met andere kinderen gedeeld en gevierd worden.

Spel heeft in de onderzoeksfase van wereldoriëntatie een meer gepland karakter. Kinderen die in een project ‘spelen met de wind’ (Brandenburg, 2007) gestimuleerd worden om te experimenteren met materialen in de wind, ervaren dit als spel. De scheiding tussen werk en spel zijn door de gestuurde spelactiviteiten diffuser. Spel en werk kunnen in elkaar overgaan. Zeker als spel als onderzoeksvorm een plaats krijgt, is het vrije en spontane karakter veelal wat meer op de achtergrond. Anderzijds biedt het spelend en experimenterend onderzoeken nieuwe ontdekkingen en mogelijkheden, die vooraf niet voorzien of gepland waren. Spel is hierdoor een activiteit waarbij kinderen verruimend en grensverleggend bezig zijn.

De onderzoeksresultaten van de thema’s binnen wereldoriëntatie kunnen in een jenaplanschool op diverse manieren in spelvormen worden gepresenteerd. De vieringen bieden de mogelijkheid om de producten van het esthetische spel aan andere kinderen te laten

zien en hun ervaringen in verhaalvorm te delen. Het verbeeldende spel in de vorm van toneelstukjes, schimmenspel, poppenkast, marionettenspel en dergelijke biedt eveneens de mogelijkheid om spelend voor het publiek de ervaringen en onderzoeksresultaten met de toeschouwers te delen. Verbeeldend spel kan in de weekopening weer de aanleiding zijn voor de start van een nieuw wereldoriënterend project of onderzoek.

Spel binnen het ritmisch weekplan

Het jenaplanonderwijs wordt gekenmerkt door de vier basisactiviteiten: gesprek, spel, werk en viering. Om deze vier basisactiviteiten harmonieus in het jenaplanonderwijs aan bod te laten komen, stelt elke jenaplanschool een ritmisch weekplan op. In dit ritmisch weekplan, reguliere basisscholen spreken van een lesrooster, wordt de afwisseling tussen de vier basisactiviteiten beschreven en veelal met symbolen visueel gemaakt. In een oogopslag wordt het harmonieuze weekplan voor de kinderen en de groepsleider zichtbaar. Spel wordt in het ritmisch weekplan als een op zichzelf staande activiteit weergegeven. Te denken valt aan buitenspel, bewegingsonderwijs, drama en ‘spelletjesuur’. Onder buitenspel wordt verstaan het buitenspel voor jonge kinderen, waarbij gebruik gemaakt wordt van het grote en kleine buitenspelmateriaal, zoals klimrekken, schommels, zandbakken, schepjes, steppen, fietsjes, springtouwen, de schooltuin en dergelijke. Ook voor het buitenspel met de oudere kinderen heeft een jenaplanschool vaak keuzes gemaakt om buitenspelmateriaal aan te bieden in de vorm van losse en vaste materialen, vergelijkbaar met het grote en kleine spelmateriaal van de jongere kinderen.

Het bewegingsonderwijs kenmerkt zich in een jenaplanschool door het creëren van spel- en bewegingssituaties, waarbij uitgegaan wordt van de grote diversiteit aan bewegingsmogelijkheden en –variëaties van alle kinderen in de stamgroep. Spel heeft bij het bewegingsonderwijs in de jenaplanschool, naast het bevorderen van spelvaardigheid en spelplezier, ook de functie om de groep als sociale eenheid te versterken. Coöperatieve spelvormen nemen naast competitieve spelvormen bij het bewegingsonderwijs een belangrijke plaats in. Veel jenaplanscholen hebben in hun ritmisch weekplan tijd ingeruimd voor een ‘spelletjesuur’. Dit uur wordt gebruikt voor het spelen met het van huis meegebrachte speelgoed en gezelschapsspelen. Jenaplanscholen maken hierbij hun eigen

afspraken over welke spelen in desbetreffend uur meegebracht mogen worden door de kinderen.

Naast de expliciete spelmomenten in het ritmisch weekplan is spel herkenbaar en prominent aanwezig bij de andere drie basisactiviteiten: gesprek, werk en viering.

Spelvormen tijdens de (kring-)gesprekken, spel tijdens de blok-werkperiode, spel tijdens wereldoriëntatie en spel verwerkt in de presentaties tijdens de week-, jaar- en themavieringen. De jenaplanschool, die werkelijk de grondkrachten (Petersen, 1988) en basisbehoeften (Laevers, 1987) van kinderen serieus neemt als een van de uitgangspunten voor het onderwijs, zal spel in allerlei vormen en variaties ruimschoots binnen de school aan bod laten komen.

Spelontwikkeling observeren, registreren en rapporten

In jenaplanscholen is een diversiteit aan systemen om de observaties van spel te registreren en te rapporten. Omdat spel vaak verweven en gekoppeld is aan andere onderwijsactiviteiten, geschiedt het observeren van de spelontwikkeling op zich -zeker bij oudere kinderen- niet altijd systematisch. Registratie van de spelontwikkeling en spelactiviteiten is meestal gekoppeld aan de registratie van de resultaten bij andere leergebieden. Stamgroepleiders hebben een groepsmap, waarin de planning, de voortgang en evaluatie van de onderwijsactiviteiten én de ontwikkeling van de kinderen vastgelegd worden.

Bij de observatie, registratie en rapportage van de spelontwikkeling van jonge kinderen wordt gebruik gemaakt van bestaande observatielijsten of -systemen. Het Ontwikkelvolgmodel van het Seminarium voor Orthopedagogiek te Utrecht zijn twee veel gebruikte modellen, waarmee de spelontwikkeling in beeld gebracht kan worden.

Veel Jenaplanscholen hanteren zelf ontwikkelde registratiemodellen gekoppeld aan de aangeboden spelactiviteiten én de manier waarop zij de ontwikkeling van de kinderen rapporten aan ouders, bestuur, onderwijsinspectie et cetera.

literatuur

Amse, H. (2008). Reken-wiskunde-activiteiten vanuit spel. *Zone*, 7, 3, 28-30

Brandenburg, N. (2007). Spelen met de wind. *De wereld van het jonge kind*, november 2007, 66-69.

Both, K. (1997). *Jenaplan 21. Een concept voor Jenaplan-basisonderwijs*. Amersfoort: CPS.

Both, K. (2008). Buitenspelen met losse dingen. *De wereld van het jonge kind*, jaargang, 264-267.

Both, K., & Vreugdenhil, K. (1992). *Basisprincipes Jenaplan*. Amersfoort: CPS.

Broersma, R., & Velthausz, F. (2008). *Petersen & Freinet; Jenaplan & Moderne School*. Valthe: De Freinetwinkel.

Janssen-Vos, F. (2004). *Spel en ontwikkeling*. Assen: Van Gorcum.

Janssen-Vos, F. (1997). *Basisontwikkeling in de onderbouw*. Assen: Van Gorcum.

Laevers, F. (1987). *Ervaringsgericht werken in de Basisschool. Deel 1 – Basisboek*. Leuven: Projectgroep Ervaringsgericht Onderwijs.

Langbein, J., & van der Horst, C. (2001). Waarde(n)vol onderwijs. *Mensenkinderen* 16/4, 2001, 12.

Petersen, P. (1927). *Het Kleine Jenaplan*. Barendrecht: De Doorbraak.

Petersen, E. (1988). *De grondkrachten van de kinderlijke ontwikkeling en de school*. Amersfoort: LPC-Jenaplan/CPS.

Van den Heuvel, W. (2008a). Spelen als basis voor leren 1. *Praxisbulletin* 25/9, 20-24.

Van den Heuvel, W. (2008b). Spelen als basis voor leren 2. *Praxisbulletin* 25/10, 3-7.

Wagenaar, N. (2007). Een jungle vol betrokkenheid. Het verbreden van spelactiviteiten. *Zone*, 6, 2, 24-26.

